

КЕСИПТИК-ТЕХНИКАЛЫК ОРТО ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул макалада кесиптик техникалык билим берүүчү орто окуу жайларында кыргыз тилин окутуунун максат-милдеттери, окутууда колдонулган интерактивүү усулдардын өзгөчөлүктөрү жана анын таасирдүүлүгү тууралуу маселе каралган.

Негизги сөздөр: кесиптик-техникалык лицейлер, кыргыз тилин окутуу, окутуудагы жаны усулдар, интерактивдүү метод.

VOCATIONAL-TECHNICAL SCHOOLS TEACHING

This article vocational Educational curriculums, teaching objectives, features interactive method of teaching and the question of its validity.

Key words: professional, technical and vocational training, English language training, learning new methods, interactive methods.

Кесиптик техникалык билим берүүчү орто окуу жайларында билим алып жаткан студенттердин басымдуу бөлүгү орус мектептерди бүтүргөн жана башка улуттун өкүлдөрү болгондуктан негизги окуу предмети катары жана улут аралык байланыш-катыштын тили катары кыргыз тилин окутуу, үйрөтүү учурдун манилүү маселелеринин бири болуп саналат. Себеби Кыргыз Республикасында жашап жаткан кайсы улуттун өкүлү болбосун кыргыз тилин өздөштүрүүгө, өз оюн эркин адабий нормада ырааттуу айта билүүгө, сабаттуу жаза билүүгө милдеттүү. «Ар бир элдин эң башкы маданияты да анын колунда, курч куралы да эне тили» - деп Т.Сыдыкбеков айткандай, бүгүнкү учурда кыргыз тили пикир алышуунун куралы гана болбостон, туура, так, көркөм жаза билүүнүн да куралы болуш керек.

Мамлекеттик тилдин тагдырына байланыштуу анын колдонулуу мүмкүнчүлүгүн жана анын жазма адабий формасынын калыптанышын шарттай турган, анын тулкусун лингвистика илиминин алкагында чечмелөөгө мүмкүндүк берген бөлүгү - адабий норма ал жөнүндө жалпыланган түшүнүк берүүчү проблема – тилдик норма. [2] Кыргыз тилин орто окуу жайларындагы окутуунун негизги максаты ушул болуш керек б.а. жазуу жана сүйлөө речиндеги адабий норманы калыптандыруу.

Тил коомду жана дүйнөнү таанып билүүнүн бирден-бир каражаты болсо: - «Тил - адабияттын биринчи элементи» - деп Ч.Айтматов айткандай, кыргыз тилин үйрөнүү, кыргыз элинин маданиятын, салтын, жөрөлгөсүн, каадасын, үрп-адатын, адабиятын жана тарыхын үйрөнүүнүн негизги элементи болуш керек. Себеби жогорудагы белгиленген көрүнүштөрдү бир гана тил аркылуу үйрөтүүгө болот.

Тил үйрөнүү табигый шартка канчалык интенсивдүү болсо да, кесиптик техникалык билим берүүчү орто окуу жайларында тилди окутуу да чоң мааниге ээ. Анткени учурда билим алып жаткан студент келечектеги жаш кадр, ал бала мектепке караганда окуу жайга келгенде бир аз да болсо бардык көрүнүшкө болгон көз карашы өзгөрөт, алардын жаш өзгөчөлүгү да ар кандай нерсени бат кабыл алууга ыңгайлашкан. Ошол эле учурда анын башка чөйрөгө келип кошулушу да чоң таасир берет. Мына ушундай учурда мүмкүн болушунча күчтүү таасир бере турган ыкмаларды колдонуу зарыл.

Кыргыз тилин окутуу менен туура жазууга жана туура окууга гана багыт албастан, аларды мекенчилдикке, намыстуулукка, өз эли-жерин, мекенин сүйүүгө тарбиялоо зарыл.

Мамлекеттик тилди кесиптик-техникалык орто окуу жайларында жогорку деңгээлде окутуу учурдун талабы. Коммуникативдик компонентүүлүктүн негизинде, келечектүү проблема катары мамиле жасообуз керектигин бүгүн турмуш өзү көргөзүүдө. Анткени кыргызстанда туулуп, кыргызстанда жашаган кандай гана улуттун өкүлү болбосун, окуу жайды бүткөндөн кийин келечекте өндүрүштүн ар кандай тармагында жумушка кабыл алынганда тилдик сабаттуулугун, кыргыз тилинде жогорку деңгээлде окуй жана жаза билүүсү, сүйлөө этикасын мыкты өздөштүргөн кадрлардан болуусу зарыл. Ал үчүн студент болуп окуу жайдын босогосун аттаган күндөн тартып, кыргыз тилин окутуунун максаты, милдети, анын бүгүнкү күндөгү абалы жана зарылдыгы тууралуу маалымат берүү менен өз ара карым-катыштын, элибиздин тарыхын, маданиятын, ултук дөөлөттөрдү, баалуулуктарды таанып билүүнүн каражаты катары кыргыз тилин үйрөнүү керектигин жеткирүү негизги орунда туруусу абзел. «Тилим менен улутмун», «Тилим менен мамлекетмин» - деген идеяны жетекке алып, балдарды мамлекеттик тилди сүйүүгө, урматтоого жана чыныгы атуулдук образдын калыптанышына үндөшүбүз керек. Мына ошондо гана кыргыз тили окуу предметинин гана тили болуу деңгээлинен жогору көтөрүлүп, кыргыз тили бара-бара балдардын окуу, турмуш-тиричиликтик, маданий – социалдык өз ара эркин мамиле түзүүнүн тили катары кеңири масштабда колдонулуусуна түрткү берүүбүз зарыл.

Кептин жеке мүнөзгө ээ болушу – анын субъективдүүлүгүн, варианттуулугун, кырдаалга жарашыктуулугун, убактылуулугун ж.б. жекече өзгөчөлүгүн айгинелөөчү негизги касиети. [1]

Балдарга сөз маданиятын үйрөтүү жеке эле туура сүйлөп, туура жазууга же ойду так, толук берүүнү, тил каражаттарын окутуу пайдаланууну гана үйрөтпөстөн, баарыдан мурда эне тилин сүйүүгө, урматтап баалоого үйрөтөт. [4]

Эң жакшы, жугумдуу сабак - бул талыкпаган изденүүнү, чоң эмгекти талап кылат. Бүгүнкү күндүн мугалими – демократиялуу, таасирдүү, интуициясы күчтүү, адамгерчиликтүү, сылык жана жөнөкөй болуусу абзел.

Студенттин алган билимин турмуштук тажрыйбасында колдоно билүүсүн калыптандырууда: «Уксам унугам, көрсөм эстеп калам, өз алдынча иштесем үйрөнүп алам» деген принципте иштөөгө, эмгектенүүгө, адамгерчиликтүүлүккө, практика менен теорияны айкалыштыра билгенге, алган тарбиясын турмушта колдоно билүүгө, жөндөм, көндүм, шыкты калыптандырып, сөзү менен иши дал келген келечектеги инсандарды тарбиялоо окутуучунун негизги милдети болуш керек.

Кыргыз тили сабагы – бул белгилүү бир кептик-тилдик максатты көздөгөн, конкреттүү социалдык кептик маселени чечкен, окуучунун кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө багытталган жандуу пикир алышуунун, баарлашуунун сабагы. Бул сабакта колдонулган кайсы гана метод болбосун, ал баарыдан мурда, сүйлөшүүнү камсыз кылып, аны жакшыртууга кызмат кылышы зарыл. Бардык дидактикалык талаптар сүйлөшүү менен, сүйлөшүүнүн алкагында жана сүйлөшүүнүн бирдиги болгон текст менен биргеликте, байланышта аткарылышы керек. [3]

Окуу жайда техникалык адистиктердин даярдалып жаткандыгын эске алуу менен биринчи кезекте сүйлөшүүгө багыт берүү, ошол эле учурда аркандай маселеге, темага байланышкан тексттерди түздүрүү, аны тилдин айырмачылыктарына таянып окутуу, талдоо менен коммуникативдик жана интерактивдик усулдар менен сабакты уюштуруу сыяктуу маселелер негизги орунга коюлушу зарыл. Окуу жайдагы студенттердин адистигин эске алуу менен аларга тилдин бардык категорияларын окутуунун зарылдыгы жок. Алар үчүн эң биринчи кезекте сабаттуу жазуу жана кандай кырдаал болбосун ошол нерсеге же окуяга байланыштуу кеп түзүүнүн ыкмасы окутулушу керек. Бул курстарга басымдуу түрдө тилдин орфогорафиясы, орфоэпиясы, кеп жана стилистика, грамматика, фонетика, лексика деген бөлүмдөрүн көбүрөөк берүү зарыл.

Ушул мезгилге чейин билим берүү системасында бир нече эл аралык долбоорлор иштеп алар окутуучуларга окутуунун жаңы стратегияларын, усулдарын жана ыкмаларын сунуштап, аларды пайдалана билүүнүн жолдорун көрсөтүп келүүдө. Ошондой болсо да аларды өз практикасында кеңири пайдаланган мугалимдер анча көп эмес. Бардык эле сабактардын темаларында долбоор жактоо, бири-бирин окутуу, дискуссия, дебат өткөрүү, кластер түзүү, аудиторияда жалпы талкуулоо, Венндин диаграммасы, ж. б. усулдарды пайдаланганга ылайыктуу маалыматтарды камтууга болот. Мына ошол жерин өзүнчө алып, сабакты жүргүзүүнүн формасын, планын жаңы усулдар менен түзүү сунушталат жана зарыл. Мындай жаңы усул, жаңы ыкма түрүндө интерактивдүү усулдарды пайдаланып өтүлгөн сабактар студенттерди жандандырып, сабакка болгон кызыгуусун арттырат. Ошондой эле студенттер өз оюн эркин айтып, аргументүү түрдө далилдеп берүүгө, түгөйү менен жана чакан топтордо иштеп пикир алышып, активдүү абалды түзөт.

Грамматикалык теманы бышыктоо жана студенттерге түшүнүктүү болсун үчүн текст менен иштөөнү негизги орунга койсок болот. Текстти тандоодо өзгөчө студенттердин адистигин эске алуу менен ошол кесипке байланышкан тексттерди, кыргыздын улуттук баалуулуктарын эске алып үрп-адат, санжыра, маданият, экология, адабият, искусство, кол өнөрчүлүк, кесипчиликке байланышкан тексттерди берүүгө болот. Себеби бул тексттерди талдоо жана окутуу аркылуу бир гана кыргыз тилинин теориясын окуптастан улуттук баалуулуктарды аздектөөгө, аларды кийинки турмушунда колдонууга, сактоого, аны андан ары өнүктүрүүгө тарбиялай алабыз. Дагы бир жагдай студенттердин кеп маданиятын, адеп-ахлагын, дүйнө таанымын, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү максатында байыртадан бери оозеки формада жашап келген макал-лакаптарды, санат-насыят ырларын пайдаланууга да болот. Мисалы: «Комуз» - деген текстти алайлы. Студенттерге текстти таркатканга чейин алардын комуз жөнүндө кандай маалыматтары бар экендигин сурайбыз. Алар комуздун жасалышы, түрлөрү, аны жасоого кеткен каражаттар, түзүлүшүндөгү аталыштар сыяктуу жоопторду айтышат. Андан кийин ар бир топко же жеке студентке ушул эле темада түрдүү мазмундагы тексттер таркатылат.

1-тапшырма. Грамматикалык темага байланышкан өзгөчөлүктөрдү таап, түшүндүрмө беришет, текст талдоого алынат.

2-тапшырма. Ошол эле тексттен өзүңөргө түшүнүктүү болгон сүйлөм же сөздүн аягына (+) белгисин, тексттеги берилген ойго, сүйлөмгө же сөзгө өзүңдүн башкача пикириң болсо (-) белгисин, сага белгисиз, түшүнүксүз болгон сүйлөмгө же сөзгө (?) белгисин коюп чыккыла? Жыйынтыгында тексттеги коюлган белгилердин ар биринен орчундуу деп эсептеген сүйлөмдү же сөздү үч графага бөлүп жазышат да ар бир графа боюнча талкуу жүргүзсө болот. Акырында сөзсүз жаңы жана түшүнүксүз сөздөрдүн котормосу, мааниси жөнүндө түшүнүк берилет. Сабак учурунда бир гана текст менен чектелбестен студенттердин сабакка болгон кызыгуусун арттыруу, теманы түшүнүүгө баланын жөндөмүн ыңгайлаштыруу максатында башка усулдарды колдонууга болот. Ал усулдардын айрымдарын карап көрсөк.

«Учурашуу оюну» - Бир мүнөттүн ичинде ар бир топ биргеликте башка топко болгон каалоо-тилегинерди билдирген абалда кыска сөздөр менен үн чыгарып учурашкыла. Ар бир топтун учурашуусу кол чабуулар менен коштолуп турат.

Мугалим: Ар бир бааралашуу учурашуудан башталат. Бизге күнүнө канча жолу учурашууга туура келет. Учурашуу биздин башка адамдарга болгон мамилебизди көрсөтөт. Ал аз сөздөн турса да, көп нерсени билдирет. Салам айтууга, алик алууга кыргыз эли байыртадан бери чоң маани берип келген. Ошондуктан кыргызда: «Улууга урмат кичүүгө ызат» - деген сөз бекеринен айтылбаса керек. Кыргыз элинде учурашууга кандай маани берип келген, бүгүнкү күндө бизде учурашуунун жаңы түрлөрү пайда болду анын оң же терс жактары кандай? Ушул суроолор боюнча студенттер менен 2-3-мүнөт талкуу жүргүзүлөт.

«Мээге чабуул» - Студенттер темага байланышкан түшүнүксүз болгон түшүнүктөрдү, терминдерди, суроолорду аташат, мугалим алардын айткан ар бир сөзүн доскага илинген

ватманга маркер менен жазып турат. Экинчи бөлүгүндө жазылган суроолор жана терминдер, түшүнүксүз сөздөр жөнүндө мугалим түшүнүк берет же студенттердин өзүн иштетсе болот. «Чынжыр оюну» - мында фразеологизмдерди, макал-лакаптарды, татаал сөздөрдү же жаңы сөздөрдү катыштырып оозэки сүйлөм түзүлөт. Мугалим өзү бир сүйлөм айтып биринчи блоктогу балага узатат, ал дагы ошол сүйлөмгө улап, фразеологизмди катыштырып сүйлөм түзүп кийинки балага узатат. Ким сүйлөм түзө албай калса чынжыр үзүлөт да ал оюндан чыгарылат, кийинкиси уланта берет да үч бала калганга чейин улантылып акыркы үчөө жеңүүчү деп табылат.

«Сөз жаса оюну» - мында берилген бир канча тамгалар жазылат алардын туш-тушуна бир топ чачылган тамгалар жазылат. Алгач чачылган тамгалардан сөздөр жасалат, сөздөрдөн сүйлөм түзүлүп, ал сүйлөмдөр бири-бири менен байланышып белгилүү бир текст чыгышы керек.

Күнүмдүк сабакта колдонгон инновациялык усулдарды маанисине, максатына колдонулуу өзгөчөлүгүнө жараша төмөнкүдөй топторго бөлүштүрүүгө болот.

1. Сабакты уюштуруучу усулдар: учурашуу оюну, комплемент айтуу ж.б.
2. Жаңы ойлорду жаратуучу усулдар: мээге чабуул, эркин жазуу жана айтуу.
3. Бири-бирин окутуу усулдары: студенттердин чакан топторго бөлүнүп иштөөсү аркылуу ишке ашырылат. Аларга: мозаика, кезектешип бири-бирин окутуу, жалпы бири-бирин окутуу, зигзаг, чаташкан логикалык чынжырлар сыяктуу усулдарды кошууга болот.
4. Талкуулап пикир алышуу усулдары: дискуссия, кайчылаш дискуссия, дебат, аудиторияда жалпы талкуулоо, биргелешип издөө.
5. Өтүлгөн темаларды кайталоо усулдары: карусель, коллективде иштөө, кубиктеги суроолор, суроолор дарагы.
6. Идеяларды схема түрүндө чагылдыруу усулдары: кластер (кластер суроолору менен, кластер табышмак), концептуалдык карта, блокторго бөлүштүрүү.
7. Студенттердин эркин ой-жүгүртүүсүн үнүктүрүүчү усулдар: синквейн, даймонд, билем, билгим келет, билдим (ББКБ).
8. Текст менен иштөө усулдары: чаташкан сүйлөмдөр, сүйлөмдү толуктоо, негизги терминдер, дал келтирүү ж.б.
9. Жыйынтыктоо усулдары: Венндин диаграммасы, баалуулук даражаларына бөлүштүрүү.
10. Берилген тапшырманы ролдоштуруу: ролдук ойноо, иммитация, окуу жана окуганды эки-экиден болуп жыйынтыктоо ж.б.

«Интерактивдүүлүк –бул окуучунун инсандык жөндөм-шыгына, суроо-талаптарына негизделип, билим берүүнүн натыйжалуулугун арттырууга, өркүндөтүүгө жана жаңылоого багытталган окутуучуга болгон мамиле, иш-аракеттердин системасы»[3].

Жыйынтыктап айтканда жогоруда белгилегендей күнүмдүк сабакта бул интерактивдүү усулдарды колдонуу менен сабактын ырааттуулугун, студенттердин сабакка болгон кызыгуусун жаратып, кыргыз тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн жеткиликтүү үйрөтүү менен оозэки жана жазма кебинин сабаттуулугун, активдүүлүгүн арттыра алабыз, багыт бере алабыз.

Адабияттар:

1. Аширбаев Т., Айтманбетов А. Кеп маданияты: жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу-методикалык колдонмо. – Б.: Бийиктик, 2004.
2. Орузбаева Б. Мамлекеттик тилдин өркүндөө келечеги: - Б., 2004.
3. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Б.: «Тулпар», 2009.
4. Чыманов Ж. Съз маданияты жана фразеология. Мугалимдер газетасы 1988, 29.07.